

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра нової та новітньої історії

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

магістра

(освітній ступень)

на тему: **«Антоніу ді Спінола. Військова та політична діяльність»**
«Antonio di Spinola. Military and political activities»

Виконав: студент заочної форми навчання

напряму підготовки 8.020302 Історія

Куширець Кирило Олександрович

Керівник д.і.н., проф. Дьомін О.Б. _____

Рецензент к.і.н., доц. Стоянова Г.М.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № 2

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ДЕК

(підпис)

Дьомін О.Б.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2018

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Аналіз джерел та історіографії.....	7
1.1. Характеристика джерельної бази.....	7
1.2. Характеристика історіографічного доробку.....	9
Розділ 2. Політичні та соціально-економічні реалії Португалії у другій третині XX ст.....	20
2.1. Соціально-економічне та політичне становище Португалії.....	20
2.2. Португальські колоніальні війни.....	26
Розділ 3. Кар'єрне сходження Антоніу ді Спіноли.....	42
3.1. Від народження до губернаторства у колонії.....	42
3.2. Губернатор Гвінеї-Бісау.....	49
Розділ 4. Спінола як політичний діяч Португалії.....	56
4.1. На посаді президента та у вигнанні.....	56
4.2. Вплив А. Спіноли на міжнародну політику.....	70
Висновки.....	77
Список джерел та літератури.....	82
Список скорочень.....	92

ВСТУП

Історію Португалії ХХ ст. необхідно розглядати в контексті світових процесів. У 50-70-х рр. Португалія, залишаючись колоніальною імперією, зазнала впливу процесу деколонізації. Тим не менш, вона довше за інші країни зберігала цей статус. Крім того, серед країн післявоєнної Західної Європи Португалія була однією з небагатьох країн, де продовжив своє існування авторитарний режим. Його надзвичайна довговічність є темою палких дискусій не тільки в історіографії, а й в сучасній політичній аналітиці.

На внутрішні процеси у Португалії впливала також холодна війна. Будучи членом НАТО з 1949 р., західний світ вимушений був рахуватися з внутрішньою політикою Португалії, щоб зберегти ключового союзника на Іберійському півострові. Соціалістичний блок, навпаки, не просто уникав будь-яких контактів з Португалією, а проводив підривну політику проти неї. Особливо це стосувалося підтримкою повстанських рухів у португальських колоніях з боку СРСР, Куби та Китаю.

Антоніу ді Спінола, як учасник бойових дій в Анголі, губернатор Гвінеї-Бісау та президент Португальської республіки брав найактивнішу участь у окреслених процесах. Після Революції гвоздик 1974 р. А. Спінола грав значну роль у революційному процесі, який тривав два роки та визначив демократичний характер розвитку Португалії за західним зразком. Особистість А. Спіноли виявляється тим більш зручною для дослідження історичних процесів, оскільки він організував два державні перевороти та у вигнанні сформував опозицію до лівого уряду.

Актуальність теми дослідження. Для України актуальність дослідження пояснюється необхідністю вивчення конфліктних процесів у державі, таких як боротьба політичних сил після революційних подій; участь певних осіб у вирішенні чи розпаленні конфліктів. Крім того питання деколонізації та революційного процесу у Португалії в працях українських істориків майже не

висвітлене. Не було також приділено увагу особистості А. Спіноли як видатного діяча Португалії ХХ ст. Це пояснюється периферійним положенням Португалії в Європі та пасивною позицією цієї держави в міжнародній політиці.

Останнім часом у зарубіжній історіографії відмічається зростання інтересу до подій в Португалії ХХ ст., особливо до періоду «Нової держави» (1933-1974) та революційного процесу після Революції гвоздик (1974-1976). Чимало джерел потрапило у відкритий доступ у ХХІ ст. через мережі інтернет завдяки діяльності університетів Лісабона та Коїмбри.

Актуальності роботі надає факт появи нових методик дослідження. Це стосується не тільки історичної науки загалом, а й зокрема біографістики, яка зазнала вплив соціології та психології, та запозичила їх методи.

Об'єктом дослідження є історія Португалії ХХ століття.

Предмет дослідження – політична та військова діяльність Антоніу ді Спіноли.

Хронологічні межі дослідження окреслюються періодом життя Антоніу ді Спіноли (1910-1996 рр.), але насамперед стосуються часів його перебування на посаді губернатора Гвінеї-Бісау, президента Португалії, члена Ради національного порятунку, керівника Демократичного руху за звільнення Португалії (1968-1975).

Територіальні меж дослідження охоплюються території Португалії, її колоній та Бразилії (період вигнання).

Метою дипломної роботи є оцінка військової та політичної діяльності А. Спіноли в контексті колоніальних війн, холодної війни та Революції гвоздик у Португалії.

Було поставлено наступні **завдання**:

- проаналізувати соціально-економічні та політичні реалії Португалії у другій третині ХХ ст.;

- визначити вплив колоніальних війн на португальське суспільство та міжнародні відносини;
- прослідкувати процес становлення А. Спіноли як військового;
- охарактеризувати політику А. Спіноли в період губернаторства у Гвінеї-Бісау;
- визначити роль А. Спіноли у революційному процесі 1974-1976рр.;
- окреслити вплив А. Спіноли на світові міжнародні відносини.

Визначення дослідницької методики. В процесі виконання роботи було використано як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Серед загальнонаукових використано опис, аналіз, синтез, класифікацію, аналогію, історичний та логічний методи. Серед спеціально-історичних – історико-порівняльний, історико-генетичний та історико-біографічний.

Історико-генетичний метод: еволюція ідей А. Спіноли відносно політичного майбутнього Португалії та її відносин з колоніями.

Історико-порівняльний метод: порівняння ситуації у Португалії та її колоніях з подібними процесами, які відбувалися по всьому світові протягом ХХ ст.

Історико-біографічний метод: аналіз біографії на базі документальних та наративних джерел, дослідження психотипу та продуктів діяльності А. Спіноли.

В роботі також використовуються елементи теорії ролей, сформульованої Дж. Мідом та Р. Лінтоном. Сутність цієї теорії полягає в тому, що соціальна середина, де перебуває людина, відіграє вирішальну роль у формуванні її особистості. Будь-який діяч протягом життя виступає носієм різних соціальних ролей, які залежать від соціальних функцій та нормативів, вироблених суспільством.

Обґрунтування структури роботи. Робота складається з 4 розділів. Перший розділ має на меті описати використані джерела та історіографію обраної проблематики дослідження. Історіографія зібрана за проблемно-хронологічним принципом. Другий розділ характеризує контекст, у якому формувалися події – політичні, соціальні та економічні реалії Португалії,

холодна війна та колоніальній війни. Третій розділ описує походження А. Спіноли, його кар'єрне входження в контексті корпоративної держави. Четвертий розділ з'ясовує діяльність А. Спіноли на посаді президента, його участь у революційному процесі, також вказуються міжнародні наслідки для Португалії та характер зовнішніх відносин внаслідок переворотів, організованих А. Спінолою та його втечею за кордон.

Робота пройшла апробацію на студентській конференції «Одіссос» (Одесса, 2017 р.). Вивчені матеріали послужили основою для авторських публікацій [47; 48].

Зазначення кількості використаних джерел та літератури. В роботі було використано 93 одиниці джерел та літератури. Робота викладена на 81 сторінці друкованого тексту.

ВИСНОВОК

В результаті виконання магістерського дослідження було реалізовано поставлену мету: розкрито військову та політичну діяльність А. Спіноли у контексті світових історичних процесів.

У період становлення кар'єри А. Спіноли в Португалії формується корпоративний авторитарний режим, який контролюється прем'єром країни А. Салазаром. Економічні успіхи країни тривають досить довгий період, проте з початком колоніальних війн видатки на оборону зростають та з часом починають перевищувати доходи. У владних колах формується опозиція існуючому режиму, але її представники не виступають відкрито проти уряду. Колоніальні війни негативно впливають також на молодь, яка не бажаючи воювати, масово емігрує за кордон. В цій ситуації книга А. Спіноли «Португалія та майбутнє», в якій він викладає своє бачення рішення колоніального питання, стає орієнтиром для сил, які здатні протистояти режиму.

Колоніальні війни впливають також на зовнішні відносини Португалії. Вона втрачає підтримку своїх західних союзників та потрапляє у міжнародну ізоляцію, яка виявляється неповною через потребу в Португалії, як опорі блоку НАТО на Іберійському півострові в контексті холодної війни. Країни соціалістичного табору виступають в підтримку деколонізації португальських володінь в Африці, потребуючі створення союзницьких режимів. Найбільшу підтримку повсталим у колоніях, партіям лівого спрямування, надає Радянський Союз.

Португальський режим намагався стримати процес деколонізації завдяки вливанню іноземних інвестицій у португальські колонії, оскільки зарубіжні фірми в такому випадку були б зацікавлені у затриманні Португалії в Африці. Консервативна позиція урядів Салазара-Каетану, які вважали колонії невід'ємними частинами Португалії, робили вирішення питання політичним

шляхом неможливим. Отож залишалося лише вести перманенту війну, де Португалія не мала змоги перемогти через нерівність сил.

А. Спінола став на шлях військової служби завдячуючи переконанням свого батька. А. Спінола виявився здібним учнем та обрав у якості своєї спеціальності кавалерійські війська. Протягом 30-40-х рр. формується його жорсткий характер. В цей період він отримав практичний військовий досвід під час громадянської війни у Іспанії. Завдяки своєму свекру він потрапив до Національної республіканської гвардії. Взявши участь у військових операціях в Анголі, він, по-перше, отримав досвід боротьби з партизанським рухом, а, по-друге, став відомим у широких військових колах. Управлінський досвід від отримав перебуваючи на посадах у спостережній раді Національного металургійного концерну.

Призначення А. Спіноли губернатором у Гвінею-Бісау стало поворотним моментом у його житті. Його програма «За кращу Гвінею» зменшила підтримку повстанців з ПАІГК, оскільки дещо поліпшила становище місцевого населення. З іншого боку, санкціонована ним операція «Зелене море» по вторгнення у Гвінею в 1970 р., значно погіршила позиції Португалії на міжнародній арені. Спроби А. Спіноли вступити у перемовини з повсталими не мали успіху, а особливих воєнних успіхів не відмічалось, оскільки на початку 70-х рр. ПАІГК почали отримувати важку зброю та переносні зенітно-ракетні комплекси від Радянського Союзу. Перебуваючи в умовах холодної війни, Португалія навіть за позитивний ініціатив, на кшталт дій А. Спіноли у соціальній сфері, не мала шансів утримати колонії військовим шляхом.

Через свій непримиренний характер людини-борця А. Спінола не зміг домовитися з прем'єром М. Кастану про політичне вирішення колоніального питання, що стало причиною його розриву з авторитарною владою. Хоча А. Спінола не був безпосереднім організатором Революції гвоздик, але він продемонстрував свою підтримку ідеї зупинки колоніальних війн, що безумовно надало впевненості учасникам Руху капітанів. Через нейтральну

позицію К. Гоміша під час воєнного перевороту 25 квітня, А. Спінола став президентом Португалії. Але його повноваження були сильно обмежені Координаційним комітетом Руху військових сил, члени якого у переважній більшості тяжіли до лівих ідей.

Спроба А. Спіноли встановити сильну президентську владу була неуспішною через те, що в його не було достатньої кількості союзників у керівництві Руху військових сил, що грав головну роль після повалення режиму «Нової держави». Головним предметом дискусій між А. Спінолою та РВС було питання колоній, в переважній більшості армійців ідея створення асоціації чи федерації з колоніями не знаходила відгуку, оскільки військові бажали одночасно зупинити колоніальні війни.

Спроби А. Спіноли через міжнародні канали вплинути на ситуацію в країні були неуспішними. Великобританія в великою обережністю відносилася до нового режиму, оскільки його встановлення відбулося нелегальним шляхом. У США в той момент знаходився Р. Ніксон, який через невеличкий час потому був вимушений піти з посади через Ватергейт. Інші країни (Бразилія, Іспанія) не мали змоги надати допомогу А. Спінолі, хоча і симпатизували його особистості.

Оскільки соціальна база А. Спіноли не встигла сформуватися, а підтримка Руху військових сил залишалася надзвичайно високою, вересневий переворот 1974 р. завершився для А. Спіноли невдало. Воєнний переворот березня 1975 р. провалився через погану організацію та переоцінку своїх сил А. Спінолою. Перевороти правого президента призвели до лівої реакції, що поглибило розкол у португальському суспільстві.

В еміграції А. Спінола продовжив впливати на ситуацію в Португалії. Створивши Демократичний рух за звільнення Португалії, він загострив конфлікт між ворогуючими угрупованнями. Терористичні методи цієї організації змусили США відмовитися від підтримки свого потенційного союзника на користь інших правих сил у Португалії. Спроби діяти через

Францію також не знайшли відгуку, оскільки її представники не бажали нового збройного конфлікту. Іспанія, яка була готова до вторгнення у Португалію, не почала діяти, оскільки США не узгодили цей план, побоюючись відповіді з боку соціалістичного табору, який симпатизував лівому уряду В. Гонсалвіша. Поразка лівого перевороту в листопаді 1975 р. дозволила А. Спінолі повернутися до Португалії, але через одіозність організації, створеної ним, він не міг більше грати активної ролі у португальській політиці.

Протягом життя А. Спінола відіграв різні соціальні ролі. Через своє соціальне походження з аристократичної сім'ї та внутрішні переконання, які склалися під час його навчання у збройних силах Португалії, А. Спінола виконував роль захисника інтересів приватних підприємців, католицьких священників, заможних фермерів півночі Португалії. У ролі військового він проявляв вольові якості, які передавалися його підлеглим. Помилкою А. Спіноли було перенесення жорстких методів управління набутих у військовій сфері на політичну діяльність (перенесення ролі військового на роль політика). Це надавало його політиці риси радикалізму та відштовхувало від нього ліберальних прибічників. Ця обставина була характерна і для періоду вигнання, коли А. Спінола готовий був на організацію зовнішнього вторгнення у Португалію, яке неминуче призвело б до людських жертв.

Отже, у революційному процесі в Португалії у 1974-1975 рр. А. Спінола зіграв переважно негативну роль. Він не міг бути самим собою – людиною-командиром, перебуваючи в залежності від Координаційного комітету Руху військових сил. Його спроба змінити ситуацію шляхом переворотів констатувала внутрішній дисонанс.

Для А. Спіноли процес боротьби був перманентним до 1976 р., він не міг терпіти очікування, що яскраво проявилось під час військової кампанії в Анголі. Його боротьба була направлена на досягнення цілей, які на його думку здавалися найбільш корисними для Португалії. У Анголі та Гвінеї-Бісау –

збереження єдності країни, на посаді президента – у ствердженні демократії західного типу.

Зараз продовжуються дискусії відносно ролі А. Спіноли в історії Португалії. Безумовно, у нього було багато недоліків, як у політика, та багато чеснот, як у військового. Його дії на політичній арені стануть негативним прикладом для сучасних політичних діячів, а його дії як військового діяча – позитивним прикладом для сучасних військових командирів. Найбільшим досягненням А. Спіноли стало видання книги «Португалія та майбутнє», яка зіграла одну з ключових ролей у трансформації держави на європейську демократичну країну, якою Португалія залишається і донині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Документи

1. Конституція Португалії 1933. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://worldconstitutions.ru/?p=1084&attempt=1>
2. Официальный отчет СБ ООН № 1563. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [https://undocs.org/ru/S/PV.1563\(OR\)](https://undocs.org/ru/S/PV.1563(OR))
3. A Junda adverte. (3/5/74). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa5> (15.11.2018)
4. A posse do II Governo Provisório. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=estrut11>
5. Aliar a luta antifascista os patriotas das forças armadas. – Lisboa: Avante, 1974 – №463. – P. 1-2.
6. António Ribeiro de Spínola / Munzinger Internationales Biographisches Archiv. Vom 2. 50/1996. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.munzinger.de/document/00000013916> (viewed 19.10.2018). – Title from the screen.
7. Apoio as pequenas e medias Empresas. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=novapol02>
8. Arquivo Histórico Militar. 2/2/154/4/1961. Batalhão de Cavalaria 345. – Electronic data. – Mode of access: <https://arqhist.exercito.pt/>
9. Batalhão de Cavalaria 345. Angola // Lanceiro-mor. – Electronic data. – Mode of access: sites.google.com/site/lanceiromor/batalh%C3%A3odecavalaria345 (viewed 09.10.2018). – Title from the screen.
10. Comitet de Estocolmo. – Paris: A Voz do Desertor - jornal dos desertores e refractários portugueses, 1973 – №3 – P. 6-7.
11. Complaint by Guinea: assigned by resolution UN 8 Dec, 1970. SC/290. – Electronic data. – Mode of access: [https://undocs.org/ru/S/RES/290\(1970\)](https://undocs.org/ru/S/RES/290(1970))

12. Concerted action for economic development of less developed countries: assigned by resolution UN 15 Dec, 1960. GA/1515 (XV). – Electronic data. – Mode of access: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1960/42.pdf>
13. Decreto-Lei 132-A/75. Nacionalizacao da banca. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=novapol12>
14. Decreto-Lei 135-A/75. Nacionalizacao das companhias de seguros. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=novapol13>
15. Decreto-Lei 310/74. Criação do COPCON. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=extinc07>
16. Decreto-Lei 353/73. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://dre.tretas.org/dre/231642/decreto-lei-353-73-de-13-de-julho> (05.11.2018)
17. Decreto-Lei №653/74. Arrendamento compulsivo de terras subaproveitadas. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=novapol31>
18. Directiva №65/69. Manobra socioeconómica. Esforço no Chão Manjaco. –Caixa №226. №2. Anexo Q. – 1969.
19. Lei 2/048. Alteração da Constituição Política da República Portuguesa // Diario do Goremno. – Electronic data. – Mode of access: <https://dre.pt/application/dir/pdf1sdip/1951/06/11701/04070412.pdf>
20. Lei 3/74. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://dre.tretas.org/dre/37626/lei-3-74-de-14-de-maio> (05.11.2018)
21. Lei 452/74. Nacionalização do Banco de Portugal. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=novapol06>
22. Lei 5/74. Responsabilidade do governo perante o primeiro-ministro. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=estrut11>
23. Lei 7/74. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://dre.tretas.org/dre/93229/lei-7-74-de-27-de-julho> (05.11.2018)

24. Ordens Honorificas Portuguesas. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ordens.presidencia.pt/?idc=153> (дата звернення 12.10.18). – Назва з екрана.
25. Os exilados podem regressar (31/4/74). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa4> (15.11.2018)
26. Posse do I Governo provisorio (16/5/74). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=estrut11> (15.11.2018)
27. Proclamação ao País lida por Spínola (26/4/74). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa3> (15.11.2018)
28. Proclamacao da independencia da Republica da Guine-Bissau. – 24.09.1973. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://pt.slideshare.net/monteirocorreia/lei-n-173>
29. Sequeira T.N. Crescimento Económico no Pós-guerra: os Casos de Espanha, Portugal e Irlanda / Tiago Sequeira — Covilhã: Universidade da Beira Interior, 2001— 32p.
30. Spinola continues consultations in Paris. Telegram from U.S. Embassy in France to the US Department. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://aad.archives.gov/aad/createpdf?rid=54247&dt=2477&dl=1348>
31. The Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples: assigned by resolution UN 14 Dec, 1960. GA/1514 (XV). – Electronic data. – Mode of access: <http://legal.un.org/avl/ha/dicc/dicc.html>
32. Vitoriano R. A vida e o pensamento do general Spínola. // Revisto da Povo. – 1974. – №1. – 32 p.

Наративні джерела

33. Costa Gomes confirma vasco gonçalves. As palavras de Costa Gomes. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa25>

34. Spinola A. Por uma Guiné melhor / Antonio Ribeiro de Spinola. – Lisboa: Agência-Geral do Ultramar, 1970. – 393 p.
35. Spinola A. Portugal e o Futuro. / Antonio Ribeiro de Spinola. – Lisboa: Arcadia, 1974. – 267 p. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://archive.org/details/opresenteeofutur00fusc>
36. Spinola A. Comando-Chefe das Forças Armadas da Guiné: O Problema Militar da Guiné. Seu Estudo e Proposta de Solução // António Spinola's Archive. – 1968. – 66 p.
37. Spínola apela para a «maioria silenciosa». – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa22>
38. Spínola no Porto (29/5/74). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa9> (15.11.2018)
39. Waiver Antonio de Spinola. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www1.ci.uc.pt/cd25a/wikka.php?wakka=mfa24>
40. Yareus A. 11 de marco. Derrotado o golpe reaccionario. // Esquerda Socialista. – Numero especial. – 1975. – P. 1.

ЛІТЕРАТУРА

41. Антонов М.Ф. От лжекапитализма к тоталитаризму. / Михаил Антонов. – М.: Альта-Принт, 2008. – 160 с.
42. Валецкий О.В. Слом колониальной системы и апартеида на Юге Африки. / Олег Витальевич Валецкий. – Пушкино: Центр стратегической конъюнктуры, 2014. – 56с. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/0/pdf/valetsky_ov12.pdf
43. Григорьев В. Борьба с нефтью. Ангола: война и нефть – двойная деиндустриализация // Московский центр Карнеги. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://carnegie.ru/commentary/68163>
44. Елишев С.О. Салазаровская Португалия. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/statii/2011/elish_portu.php (20.11.2018)

45. Ермаков В. Перекрёстки португальской революции. / Владимир Ермаков, Вадим Поляковский — М.: Прогресс, 1978. — 220 с.
46. Капланов Р.М. Португалия после Второй мировой войны (1945-1974). — М.: Наука, 1992. — 188 с.
47. Куширець К.О. Підготовка «Рухом капітанів» Революції гвоздик // Гілея. — №125. — 2017. — С. 116-118
48. Куширець К.О. Політика режиму Салазара-Каетану як каталізатор створення революційних настроїв у португальській армії // Науковий вісник МГУ. - №14. — 2017. — С. 120-123.
49. Погодина А.Л. Вся правда о Революции гвоздик // Слово. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://gazetaslovo.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F/item/vsya-pravda-o-revoljucii-gvozdik.html> (дата звернення 11.10.2018)
50. Полонский И. Португальский Вьетнам. Как с помощью СССР Гвинея-Бисау добила независимости // Военное обозрение. — №10. — 2016. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <https://topwar.ru/94688-portugalskiy-vietnam-kak-s-pomoschyu-sssr-gvineya-bisau-dobilas-nezavisimosti.html>
51. Поспелов А.С. Специальные анти партизанские формирования Португалии у колониальных войн в Анголе та Мозамбіку 1970-1974 роках. — Одеса: Полілог, 2015. — С. 89-91. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/10328/89-91.pdf>
52. Родригес А. Новейшая история стран Европы и Америки. XXв. в 3ч. / Александр Родригес, Михаил Пономарев. — М.: Проспект, 2004. — Ч. 3 — 256с.
53. Розин А. Африканские эпизоды советского флота — Гвинея-Бисау. / Александр Розин. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://alerozin.narod.ru/GuinBis.htm> (дата звернення 18.10.18). - Назва з екрана.

54. Румянцев В. Португалия в XX веке. / Евгений Пискунов. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/land/landp/1900port.php> (дата звернения 10.10.2018)
55. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Жозе Эрману Сарайва.— М.: Весь мир, 2007. – Перевод с португальского. – 442 с.
56. Соареш М. Путь к свободе // Вестник Европы. – 2005. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/13/so6.html>
57. Солодовников В.Г. На римском форуме. // Огонёк. – №34. – 1970. – С. 18-19. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://yadi.sk/i/Hf7mtZReorjhH> (дата звернения 07.11.18)
58. Старушенко Г. Трагическая гибель патриота // Огонёк. – №5 (2378). – 1973. – С. 2-3.
59. Суханов В. И. «Революция гвоздик» в Португалии: Страницы истории. / Виктор Суханов. — М.: Мысль, 1983. – 240 с.
60. Хазанов А.М. Португальская колониальная империя. 1415-1974 / Анатолий Хазанов. – М.: Вече, 2014. – 404 с.
61. Aires O. Colonial conquest and rule / Oliveira Aires. – London: Oxford University Press, 2017. – 21 p.
62. Angelo V. Estado Novo em Portugal: Remime salazarista foi marcado pelo autoritarismo // UOL: O melhor conteudo. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://educacao.uol.com.br/disciplinas/historia/estado-novo-em-portugal-regime-salazarista-foi-marcado-pelo-autoritarismo.htm>
63. António de Spínola // Site presidência da república. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.presidencia.pt/?idc=13&idi=6>
64. Billington M. Liberal Fascism takes over with coup in Portugal. // Executive Intelligence Review. – Electronic data. – Mode of access: <https://larouchepub.com/eiw/public/1974/eirv01n02-19740510/eirv01n02-19740510.pdf>

65. Carvalho M. Quando Portugal ardeu. / Miguel Carvalho. – Amadora: Oficina do Livro, 2017. – 4nd edition. – 560p. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.avante.pt/pt/2269/argumentos/145426/Quando-Portugal-Ardeu-de-Miguel-Carvalho.htm>
66. Cervelló J. Operação Jove Guerra Colonial // Guerra Colonial. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.guerracolonial.org/index.php?content=394> (viewed 11.10.2018). – Title from the screen.
67. Chilcote R.H. The Struggle for Guinea-Bissau // Africa Today. – 1974. – Vol.21. – №1. – P. 57-62. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/4185371>
68. Cook S. The response of the labour government to the «Revolution of Carnations» in Portugal, 1974-1976. // UCL. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://discovery.ucl.ac.uk/1452985/1/Simon_Cooke_-_PhD_-_November_2014.pdf
69. Fernandes L. Mouzinho de Albuquerque e António de Spínola: Uma visão comparada da sua acção Política e Militar em África / Luis Gonzaga Botelho. – Lisboa: Academia Militar, 2010. – 73 p.
70. Ferreira E. The plot against Cabral // Southern Africa. – 1973. – Vol.6. – №5. – P. 4-8.
71. Fonseca A. The Federal Republic of Germany and the Portugal transition to democracy (1974-1976) // Instituto português de relações internacionais. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.ipri.pt/images/publicacoes/working_paper/pdf/AMFonseca_JEIH_2009.pdf
72. Freyre G. Casa grande e senzala / Gilberto Freyre. – São Paulo: Global Editora, 1933. – 768 p.
73. Guerra J. Descolonização portuguesa: o regresso das caravelas / João Paulo Guerra. – Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1996. – 206 p.
74. Guterres A. Portugal pode viver sem as colónias? / Antonio Guterres, Augusto Mateus, Joao Martins-Pereira. – Porto: Alfrontamento, 1974. – 2 ed. – 56 p.

75. Harver R. Portugal: birth of a democracy / Robert Harvey. – London, Macmillian, 1978. – 160 p. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://page-one.springer.com/pdf/preview/10.1007/978-1-349-15987-1_3
76. Herr R. The new Portugal: democracy and Europe. – Berkeley: Caliphornia university, 1992. – 205 p. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books/about/The_New_Portugal.html?id=B3h4AAAAIAAJ&redir_esc=y
77. História do PAIGC. // PAIGC official site. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.paigc.gw/historia.html> (дата звернення 22.10.18)
78. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes. / Juan Linz. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://bookshop.iseas.edu.sg/account/downloads/get/2350>
79. Lourenco J. O nascimento de um mito. - Lisboa: Correio da Manhã, 2011. – 54 p. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.cmjornal.pt/mais-cm/domingo/detalhe/o-nascimento-de-um-mito>
80. Marchi R. As direitas radicais na transição democrática portuguesa (1974-1976) // Ler historia. – №63. – 2012. – P. 75-91. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://journals.openedition.org/lerhistoria/366>
81. Maxwell K. Portugal: A Neat Revolution. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.nybooks.com/articles/1974/06/13/portugal-a-neat-revolution/> (дата звернення 28.10.18). – Назва з екрана.
82. Meneses F. Salazar: A political biography / Filipe de Meneses. – New-York: Enigma Books, 2009. – 644 p
83. Oliveira R. Business success, Angola-style: postcolonial politics and the rise and rise of Sonangol // Modern African Studies. – № 45. – 2007. – P. 595-619. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://www.gppi.net/media/Soares_2007_Business_Success.pdf

84. Othen C. Franco's International Brigades: Adventurers, Fascists, and Christian Crusaders in the Spanish Civil War / Christopher Othen. – London, Hurst, 2013 – 240 p.
85. Rodrigues A. General Antonio Spínola // Notapositiva. – 2007. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.notapositiva.com/old/trab_estudantes/trab_estudantes/historia/historia_trab/spinola.htm
86. Rodrigues L. Antonio de Spínola no exílio: permanecendo no Brasil // Historia (Sao Paulo). – №33. – 2014. – P. 66-96. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.scielo.br/pdf/his/v33n1/en_05.pdf
87. Santos A. Os Debates da Organização das Nações Unidas sobre a Questão Colonial Portuguesa e o Desenvolvimento da Ideia de Autodeterminação (1961-1975) // Centro de Estudos Internacionais. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://journals.openedition.org/cea/2505>
88. Santos I. O PAIGC na imprensa occidental. / Isabel Maria Santos. – Lisboa: ISCTE, 2010. – 166 p.
89. Simas N. Chefe do Governo de Franco admitiu intervencao military em Portugal em 1975 // Público. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.publico.pt/2008/11/04/jornal/chefe-do-governo-de-franco-admitiu--intervencao-militar-em-portugal-em-1975-282632>
90. Simas N. Spínola: a conversa que deixou Nixon preocupado com Portugal. // Portugal Classificado. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://portugalclassificado.blogspot.com/2010/06/spinola-conversa-que-deixou-nixon.html>
91. Tavares M. Spínola – Biografia sem monoculo / Jornal de Noticias. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.jn.pt/domingo/interior/spinola---biografia-sem-monoculo-1524734.html>
92. Venter Al. J. Portugal and Africa: The struggle continues // Munger Africana Library Notes. – 1973. – Vol.19. – 74 p. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/i388974>

93. Venter Al. J. Portugal's Guerrilla Wars in Africa: Lisbon's Three Wars in Angola, Mozambique and Portuguese Guinea 1961-74. / Albertus Johannes Venter. – Warwick: Helion & Company, 1975. – 544 p.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ГА ООН – Генеральна асамблея ООН

ДРЗП – Демократичний рух за звільнення Португалії

КОПКОН - Командування на континенті

МЗС - міністерство зовнішніх справ

МЛГК - Рух за звільнення Гвінеї та островів Зеленого мису

МПЛА - Народний рух за звільнення Анголи

НРГ – національна республіканська гвардія

ПАІГК - Африканська партія незалежності Гвінеї та Кабо-Верде

ПЗРК - переносні зенітно-ракетні комплекси

ПКП - португальська комуністична партія

ПНЗД – поліція нагляду на захисту держави

ПСП - португальська соціалістична партія

РБ ООН – Рада безпеки ООН

РВС – Рух військових сил

РНП - рада національного порятунку

ФЛІНГ - Фронт боротьби за національну незалежність Гвінеї

ФНЛА - Національний фронт за звільнення Анголи

ФРЕЛІМО - Фронт звільнення Мозамбіку